

**RUBRUCKLU WILLIAM'IN SEYAHÂTNÂMESİ'NDEKİ TÜRKÇE VE
MOĞOLCA KELİMELER
(1253-1255)**

Larry V. CLARK*

Çev. Ayşe KILIÇ**

Bu makale, Latince yazılmış bir 13. Yüzyıl seyahâtnâmesinde görülen özel adlar haricindeki yirmi Türkçe ve Moğolca kelimeyi bir araya getirir. Bu kelimelerin birkaçı haricinde neredeyse hepsi modern bilimin ışığında daha önceki baskılarda tanımlanmış olmasına rağmen bu tanımlamalar ya yanlış ya da hatalı bir şekilde belgelenmiştir. Burada her kelime, ilgili bibliyografyanın yanı sıra kendi özgün bağlamında, metinsel ve etimolojik yorumlarla donatılarak çalışmaya yerleştirilmiştir. Kelimeler birçok bölüm için tesadüfen yazıya geçirilmiş teknik terimler ile Rubruck'un karşılaştığı İç Asya halklarının maddî ve manevî kültürüne istinadenmiş gibi nitelendirilebilir. Çalışma, Türkçe sözcüklerin Moğolca sözcüklere oranla daha baskın olduğunu gösterir. Yine de bu durum, Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu esnasında Türkçenin "uluslararası dil" olduğuna dair bir çıkarım için yeterli kanıt teşkil etmez. Rubruck'un seyahâtnâmesindeki kelimeler ve beraberindeki zengin ve betimleyici ayrıntılar, onu Türk ve Moğol dillerinin tarihsel leksikografisi için önemli bir başlangıç kaynağı yapar.

Rubrucklu William'ın seyahâtnâmesi betimleyici detaylarının fazlalığından dolayı, 13. ve 14. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'ndaki Avrupalı gezginlerin bıraktığı seyahâtnâmeler arasında önemli bir yere sahiptir. Araştırmacılar tarihî ve etnografik bilgi aramak amacıyla defalarca Rubruck'un açıklamalarına yönelmişler ve nadiren boş ellerle dönmüşlerdir. Rubruck aynı zamanda, şimdiye kadar hiç çalışma yapılmamış yirmi Türkçe ve Moğolca kelimeyi de tanımlarıyla birlikte çalışmasına dâhil etmiştir. Bu sebeple, onun çalışmasının birçok baskısına eşlik eden notlar ve yorumlar araştırmacılar açısından faydalı olmuştur. Ancak Rubruck'un bu notlarının ve yorumlarının birtakım hatalar da içermesinin yanı sıra,

* Bu makalenin yazımı boyunca bana yardım elini uzatan Denis Sinor'a, her türlü katkı ve teşviki için teşekkürü bir borç biliyorum. Belki de eklemek gereksizdir ancak Prof. Sinor'un önerdiği çoğu düzeltme makaleye dâhil edilmesine rağmen, eğer geriye herhangi bir hata kaldıysa bu bütünüyle bana aittir.

¹ Paul Pelliot, *Notes on Marco Polo*, I-II (Paris 1959- 1963); bundan sonra "Pelliot, *Notes*" şeklinde atıfta bulunulacaktır.

² Denis Sinor, "Mongol and Turkic words in the Latin versions of John of Plano Carpini's Journey to the Mongols (1245-1247)," editör: Louis Ligeti, *Mongolian Studies* (Budapest 1970, ss. 537-551); bundan sonra: Sinor, *Carpini*.

** Araş.Gör., Hacettepe Üniversitesi.

mevcut olan bu diller üzerine (Türkçe ve Moğolca) yeteri kadar ayrıntılı bilgi daha önceden de hazırlanmıştır.

Yakın zamanda Paul Pelliot'un yayımladığı¹ *Marco Polo* ve Profesör Denis Sinor'un² yayımladığı *Plano Carpini* seyahâtnâmelerindeki bazı sözcük verilerine yapılan kusursuz değerlendirmeler, bazı araştırmalar için izlenilmesi gereken uygun eleştirel yöntemleri belirledi. Buna ek olarak, Pordenoneli Odoric³ ve Perugiaalı Andrew'in⁴ yazılarındaki sıra dışı kelimeleri ele alan makaleler de bulunmaktadır. Bu çalışma ile hem Rubruck'un çalışmasındaki ilgili bütün Türkçe ve Moğolca kelimeler hem de bu kelimelerin Moğolca ve Türkçedeki tarihî leksikografisi için Rubruck'un yaptığına benzeyen detaylı bir yorum sunmayı ümit ediyorum.

Çalışmama temel olarak Anastasius van den Wyngaert⁵ tarafından yayımlanan Rubruck'un eleştirel baskısını kullandım. Ayrıca William Raymond Rockhill'in⁶ ve C. Raymond Beazley'in⁷ İngilizce çevirilerine de başvurduğum. Rockhill ve Beazley'in her bir kelime için yaptığı değerlendirmeleri de belirttim. Her durumda Rockhill'in görüşlerini benimsediği için ne Šastina'nın⁸ Rusça çevirilerini ne de incelenen kelimelere hiçbir katkı sağlamayan Manuel Komroff'un⁹ daha eski baskılarını belirtmedim. Friedrich Risch'in¹⁰ tarafından yapılmış olan ve söylenenlere

³ Paul Pelliot, "Le nom turc du vin dans Odoric de Pordenone," (*T'oung Pao* S. 15, 1914, ss. 448-453); "Le mot *bigni* (ou *begni*?) "vin" en turc," (*T'oung Pao* S. 24, 1926, ss. 61-64).

⁴ Francis Woodman Cleaves, "Alaba = '(A)l(a)f(a)h,'" (*Ural-Altische Jahrbücher* S. 35, 1964, ss. 181-187).

⁵ Anastasius van den Wyngaert, *Sinica Franciscana, I. Itinera et relationes Fratrum Minorum saeculi XIII et XIV* (Quaracchi-Firenze 1929), ss. 145-332; bundan sonra: Wyngaert.

⁶ William Woodville Rockhill, *The Journeys of William of Rubruck and John of Plan de Carpini to Tartary in the 13th Century* (Hakluyt Society, Series II, S. 4, London 1900); bundan sonra: Rockhill.

⁷ C. Raymond Beazley, *The Texts and the Versions of John de Plano Carpini and William de Rubruquis* (London 1903); bundan sonra: Beazley.

⁸ N. P. Šastina, *Dziovanni del' Plano Karpini Istoriya mongolov-Gil'om de Rubruk Putegestvje v vostocnye strany* (Moskva 1957).

⁹ Manuel Komroff, *Contemporaries of Marco Polo* (New York 1928).

¹⁰ Friedrich Risch, *Wilhelm von Rubruk, Reise zu den Mongolen 1253-1255* (Leipzig 1934).

¹¹ Yukarıdaki dipnotlarda bahsedilen kısaltmalara ek olarak aşağıdakiler de metinde kullanılmıştır:

DTS = *Drevnetyurkskij slovar'* (Leningrad 1969); DTS'den sonra Mahmud Kaşgarî'nin dilinden de bahsettim.

EWb= Martti Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen* (Helsinki 1969).

TME = Gerhard Doerfer, *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, I-III* (Wiesbaden 1963-1967).

Wb = Wilhelm Radloff, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte, I-IV* (St. Petersburg 1893- 1911).

göre Rubruck'un en iyi Almanca baskısı olan çalışmanın bana ulaşmamış olması üzücüdür, bu yüzden çalışmalar birleştirilememiştir.

Günümüzde Altaycanın söz varlığı¹¹ üzerine birçok önemli referans çalışma vardır. Bu nedenle Türk ve Moğol dillerinde görülmesine rağmen çalışmamdaki her kelimeye muazzam atıflar yapma gereği hissetmedim. Sadece her maddenin kaynak bölümünde listelenen çalışmalar gerçek alıntıyı kapsamadığında bir dipnot başvurusu sundum. Birçok durumda, ilişkili olduğu düşünülen kelimenin belirlenmesi ve kelimeyle ilgili herhangi bir problemin tartışılması ile yetindim. Kelimeler orijinal yazımına uygun alfabetik sıra, Wyngaert'deki konumunu (bölüm ve paragraf) takip eden her bir başlık, meydana gelen Latince bağlamı ve İngilizce çevirisi ile birlikte verilmiştir. Son bir not olarak, Rubruck'un bahsettiği birçok yer adını, etnik grup adını, kişi isimlerini ve başlıkları bu çalışmaya dâhil etmedim.

AIRAM (Wyngaert 189, IX 3) *Dederunt nobis bibere de lacte suo vaccino, a quo extractum erat butirum, acetoso valde, quod ipsi vocant airam. "Onlar içmemiz için ineklerinin sütünün bir kısmını bize verdi: Tereyağı ondan çıkarılmıştı, çok ekşiydi ve ona airam diyorlardı."*

Bu Türkçe *ayran* kelimesidir. Bu kelime, ineklerin sütüne benzeyen ürün için kullanılmıştır ancak tereyağı yapıldıktan sonra yayıkta kalan içecekten kesinlikle daha keskindir.¹² Rockhill'in metninde *aira* şeklinde doğru bir tespit yapılmıştır. Diğer varyantlar ise Wyngaert'in eleştirel baskısında *agram* ve *arpam* şeklindedir. Sonuncusu olan *arpam* tespiti de Beazley tarafından kabul edilmiştir. Ancak bu

¹² *ayran*, *kumis* ve *kurut* terimlerinin tartışıldığı, İç Asya insanların süt kültürüne ayrılmış birçok makale bulunmaktadır; bakınız: Gustav Rank, "Gegorene Milch und Käse bei den Hirtenvölkern Asiens," (*Journal de la Société Finno-Ougrienne* S. 70, 1970, s. 3); Ulla Johansen, "Tranken die Alten Türken Milch-Branntwein?," (*Ural-Altäische Jahrbücher* S. 33, 1961, ss. 226-234); A. V. Adrianov, "Ajran v žizni minusinskago inorodtsa," in: *Sbornik v čest 70-letiya G. N. Potanina (= Zapiski russkago geografičeskago obščestva po otdeleniyu etnografii* S. 34, 1909, ss. 489-524).

¹³ Herbert Franke, "Additional notes on non-Chinese terms in the Yuan Imperial Dietary Compendium Yin- Shan Cheng-Yao," (*Zentralasiatische Studien* S. 4, Bonn 1970, ss. 7-16), s. 8.

¹⁴ Bu etimoloji diğer araştırmacılardan Sir Gerard Clauson tarafından zaten önerildi: "The Turkish Elements in 14th Century Mongolian," (*Central Asiatic Journal* S. 5, 1960, ss. 301-316), p. 309.

¹⁵ *adır-* fiilindeki **d* sesinin *y* sesinden başka biçimlere geliştiği diğer Türk dilleri arasındaki bir araştırmada (şöyle ki: **d*>Yakutça *t*, Tuvaca *d*, Hakasça ve Sarı Uygurca grubunda *z*, Çuvaşça *r*) *ayran* kelimesinin herhangi bir biçiminin henüz bulunmaması (örneğin, **azran* vb.), bu sözcüğün **adır-* kökünden geldiğinin kanıtı olabilir. Ortak Türkçe **d* sesi, Çuvaşçada *r* sesinden önce *y* sesine (V diyalektinde) geliştiğinden; Çuvaşça *uyran* ve *uyâr-* "ayırma" kökünün ikna edici olmadığı kabul edilecektir. Karşılaştırınız: Türkçe *adgır* ~ Çuvaşça *ayar* "aygır", Türkçe *kudruk* ~ Çuvaşça *xüre* (*xèvre* diyalektinde) "kuyruk" gibi.

¹⁶ Bkz. EWb 296.

varyantların hiçbirisi kayda değer değildir. *-n* sesinin yerine kullanılan söz sonundaki *-m* sesi ortaçağ el yazmaları için sıra dışı değildir ve bu kullanım Rubruck'un seyahâtnâmesinde birçok kez ortaya çıkmaktadır (bkz, *culam*, *tam*). Moğollar bu terimi Türklerden çok erken tarihlerde ödünç almışlar ve *airay* şeklinde değiştirmişlerdir. *Ayray* yapmak, Yüan hanedanlığı zamanında ineklerden ziyade kırsakların sütünden yapılan bir uygulama olmuştur.¹³

Ayran kelimesini **adır-* (>*ağır-*, *ayır-* vb.) "ayırarak, bölmek"¹⁴ Türkçe fiilinden türetmek kulağa çok cazip gelmektedir. Doerfer aşağıdaki nedenden dolayı bu etimolojinin imkânsız olduğu görüşündedir. *Kaşgarî*'nin sözlüğünde, Eski Türkçede **d* sesi, dişlerarası sızıcı sert ünsüz olan *đ* sesine dönüşmüştür. Bundan dolayı *ağır-* biçimini buluruz ve fiil bu şekilde devam eder. Ancak eğer *ayran* kelimesi *adır-* fiilinden geliyorsa, Doerfer'in gerekçelerine göre *ağran* biçimini de *DLT*'de bulmalıyız ama biz *DLT*'de sadece *ayran* biçimini bulabiliyoruz.¹⁵

Bu tartışma kulağa mantıklıymış gibi gelmesine rağmen, aslında *Kaşgarî*'nin çoğunlukla kelimeleri *ağır ~ ayır* "aygır" (DTS 14), *kağın ~ kayın* "kaynata" (DTS 404, 407) gibi her iki varyantıyla listelediği de dikkate alınmalıdır. Burada, *Kaşgarî*'nin *ayran* kelimesine karşılık bir **ağran* kelimesinin var olduğu tamamıyla olasılık dışı değildir. Ancak bu kelime ya çok fazla varlığını koruyamamıştır ya da *Kaşgarî*'nin sözlüğüne dâhil edilmemiştir. Bu durumun mümkün olduğu "dökmek" fiili örneği ile kanıtlanmıştır. Uygurca *kud-*, Yakutça *kut-*, Hakasça *xus-*, Sarı Uygurca *kuz-*, Çağatayca *kuy-*¹⁶ biçimleri, *Kaşgarî* tarafından **kuğ-* biçiminde kaydedilmesi gereken orijinal bir **kud-* kökünün olduğunu açık bir biçimde gösterir. Ancak *Kaşgarî* tarafından sadece *kuy-* biçimine değinilmiştir (DTS 464).

Kaynak: Rockhill, s. 85, not: 2; EWb 12; TME II, ss. 179-181, No. 639.

BAL (Wyngaert 249, XXVIII 15) *bal*, *hoc est medonem de melle*. "**Bal**, baldan yapılan bir tür likördür."

BOAL (Wyngaert 276, XXX 2) *boal*, *hoc est potum de melle*. "**Boal**, baldan yapılan bir tür içecektir."

Bütün benzer el yazmalarında *boal* biçimi listelenir ancak bu biçimle beraber herkes tarafından iyi bilinen Türkçe-Moğolca *bal* "bal" kelimesi için de bir anlam kayması olmalıdır. Rockhill bu kelimeyi "Türkçe *buzzah*" şeklinde tamamen yanlış anlamış, bu görüş daha sonra Pelliot tarafından düzeltilmiştir.¹⁷¹ Bu kelime Orta

¹⁷ P. Pelliot, "A propos des Comans," (*Journal asiatique* 1920, I, pp. 125-185), p. 170, note 1.

¹⁸ Türkçe biçimleri için bkz. Edward Tryjarski, "Beekeeping among the Turks," (*Acta Orientalia* V. 32, 1970, pp. 241-277), pp. 259-261.

¹⁹ İstisna burada kendisi için konuşur. Benim gördüğüm kadarıyla *bal* kelimesi aşağıdaki Arapça-Farsça-Türkçe-Moğolca dillerinin el kitaplarının sadece Moğolca bölümlerinde görülür: the Anonymous Leiden manuscript, Ibn Muhanna, the Muqaddimat al-Adab, and the Samil ül-luyat; cf. Louis Ligeti, "Un vocabulaire mongol d'Istanbul," (*Acta Orientalia Hungaricae* V. 14, 1962, pp. 3-99), p. 18.

Türkçe sözlüklerinde ve metinlerinde çok çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Bu sözcük ilk kez 1073'te *Kaşgari*'nin sözlüğünde görülmektedir.¹⁸ Klasik Moğolcada ve çeşitli modern dillerde *bal* kelimesinin varlığının kanıtı olmasına rağmen, Orta Moğol kaynakları -bir istisna olarak¹⁹- kelimenin kökeninin Türkçe olduğuna işaret eder. Fin-Ugor ve Hint-Avrupa dillerinde, *bal* sözcüğüne karşılık olarak kullanılan kelimeler arasındaki bağlantı Sinor tarafından tartışılmıştır.²⁰

Kaynak: Rockhill 173, not: 2; Wb IV 1489; EWb 59.

BOCCA (Wyngaert 182, VI 3) *Preterea habent ornamentum capitis quod vocant boca. "Onlarda bocca denilen bir başlık da var."*

Rubruck'un bu başlık ile ilgili ayrıntılı açıklamasını burada bütünüyle yeniden oluşturmak fazlasıyla uzun olacaktır. Ancak bu kelime belki Plano Carpini ve Pordenoneli Odoric'in yorumlarıyla tamamlanabilir.²¹ Yazım, *c* ve *t* harflerinin Ortaçağ el yazmalarındaki özelliğini yansıtmakta ve benzer şekilde sık sık birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. *Kıpçak*'ın *Capchat* ve *yastuk*'un *iascot* biçiminde yazıldığı Rubruck ve Marco Polo'nun²² el yazmalarında bile buna benzer sayısız örnek bulunabilir. Bu yüzden Rubruck'un *boca* kelimesi *bokta*, *botka*, *boka* veya *botta* (Beazley'in yaptığı gibi) olarak okunabilir. Sadece ilk yazılan *bokta* kelimesi gerçek biçimi yansıtır. Rockhill ve Beazley *bokta*'yı Moğolca *boytak* kelimesi ile birlikte "bir tür özel başlık" şeklinde tanımlamışlardır.

Bu tanımlama fonetik doğruluktan yoksun olsa bile esasen doğrudur. Rubruck'un *bokta* kelimesine en yakın Moğolca biçim, birinci ünlünün ikinci ünlüyü kendisine benzetmesiyle birlikte Lessing'in sözlüğünde *boyto* "evli kadınlar tarafından giyilen şapka"²³ şeklinde belirtilmiştir. Bu kökten *boytola*- "boyto şapkasını bir kadına giydirmek; yani bir kızı evlendirmek, nişanlamak"²⁴ *Ordos*'ta

²⁰ Denis Sinor, "Ouralo-Altaïque-Indo-Européen," (*T'oung Pao* V. 37, 1944, pp. 226-244), p. 237.

²¹ Carpini için bkz. Wyngaert 34; II 5; for Pordenone, Wyngaert 473; XXVI 4; ve ayrıca: Sir Henry Yule, *Cathay and the Way Thither*, II: *Odoric of Pordenone* (HS, Series II, V. 33, London 1913), p. 222, note 5.

²² Örneğin, Pelliot, Notes I, p. 114: *Calacuy* = *Calatuy*.

²³ Ferdinand D. Lessing, editor, *Mongolian-English Dictionary* (Berkeley and Los Angeles 1960), s. 111; burada *boytu* biçiminde yanlış bir şekilde çevrilmiştir.

²⁴ Lessing, *adı geçen eser*, s. 111; ayrıca karşılaştırmız, *boytola*- "bir düğünü kutlamak": J. E. Kowalewski, *Dictionnaire mongol-russe-français* (Kazan 1844-1849), s. 1212.

²⁵ John C. Street'in "Urdu Phonology: A Restatement," (UJ S. 38, 1966, ss. 92-111) eserinde önerdiği sisteme dayanarak Father Mostaert'in *Ordos* sözlüğünde kullanılan fonetik transkripsiyonu (fonem dizisini temsil eden) basitleştirdim.

²⁶ Antoine Mostaert, *Dictionnaire ordos* (Peking 1941- 1944), s. 74.

²⁷ Walter Heissig, "A contribution to the knowledge of East Mongolian folkpoetry," (*Folklore Studies* S. 9, Peking 1950, ss. 153-178), s. 156.

²⁸ Antoine Mostaert, "Sur quelques passages de l'Histoire Secrète des Mongols," (*Harvard Journal of Asiatic Studies* V. 13, 1950, pp. 285-361), pp. 331-334.

boḡt'olo- (basitleştirilmiş)²⁵ “evlendiği gün bir genç kızın başına bir şapka koymak, birisine kız vermek”²⁶; Eastern Mongol’da *boytolo-* nikâh töreni esnasında gelinin başlığını düzenlemek²⁷; Moğolların Gizli Tarihi’nde *boytala-* “saç taramak, *boytay* koymak, kadın tâci”²⁸ kelimeleri türetilmiştir.

Araştırmacılar bu kelimenin *boytak* olduğunu sık sık hatırlatırlar. Bu nedenle, Moğolca ile ilgili İran belgelerinde *boytay* şeklinde görülürken; İbn-i Mühenna Lügâti’nde *boqtaq*; Çağataycada *boktak* ve Osmanlıcada *boytak*²⁹ şekillerinde ödüncleme olarak karşımıza çıkar.

Bu kelimeyi incelemedeki zorluklar, bu başlığın günümüzde Moğollar arasında kullanılmamasından³⁰ ve Türkler arasında yaygın bir biçimde hiç giyilmemesinden kaynaklanmaktadır. Annemarie von Gabain bu kelimeyi Koço Uygurları tarafından giyilen bir tür başlık olarak tanımlamıştır. Ancak bu kelime Uygur metinlerinde³¹ şimdiye kadar ortaya çıkmamıştır. Bu baş giysisinin insanlar tarafından kullanımındaki gerileme Yüan döneminde³² izlenebilir, buna karşın T’o-pa Wei hanedanlığı döneminde yazılan Çince şerh *P’u-ta-chên*’den “hükümdarın elbiselerinden sorumlu subay” anlamıyla daha kadar erken bir dönemdeki kullanımı kanıtlanabilir. Boodberg bu sözcüğü *bokta* olarak (kılıcı ek *-çin* ile birlikte)³³ rekonsrüksiyon yöntemi ile ele almıştır. Buna karşın Bazin bu sözcüğü *DLT*’deki *boxtay* “elbise bohçası” (DTS 115)³⁴ kelimesine bağlar ve buna dayanarak bu sözcüğün Türkçe *boğça* “bohça, çuval”³⁵ olduğunu belirtir. Bu açıklama üzerinden

²⁹ Bu alıntılara yapılan atıflar TME I, s. 210-212’de bulunabilir.

³⁰ Tüm bu önemli ayrıntılarla birlikte, kelimenin anlamı konusunda Rubruck’un da aynı fikirde olduğu ilgili açıklama için bkz. Schuyler Cammann, "Mongol Costume-Historical and Recent," editör: Denis Sinor, *Aspects of Altaic Civilization (Uralic and Altaic Series, S. 23, Bloomington 1963, ss. 157-166), s. 161.*

³¹ Annemarie von Gabain, "Notes on Dress and Ornament- the Uiyur Kingdom of Khocho," D. Sinor, kısaltmalar için bkz. ss. 171-174, bu başlığın fotoğrafı belki şurada bulunabilir: Denis Sinor, *adı geçen eser*, "Zur Datierung einiger Bildwerke aus Ost-Turkistan," *Ostasiatische Zeitschrift* S. 24, 1938, ss. 83-87), s. 84.

³² Kurakichi Shiratori, "The Queue Among the Peoples of North Asia," (*Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko* S. 4, 1929, ss. 1-69), ss. 36-38.

³³ Peter A. Boodberg, "The Language of the T’o-pa Wei," (*HJAS* S. 1, 1936, ss. 167-185), s. 174.

³⁴ Louis Bazin, "Recherches sur les parlers T’o-pa (5e siècle après J. C.)," (*T’oung Pao* S. 39, 1950, ss. 228- 329), s. 301.

³⁵ Bakınız: EWb 78.

³⁶ Bu alıntılara yapılan atıflar TME I, s. 384-385’te bulunabilir.

³⁷ S. E. Malov, *Yazyk želtykh ujurov. Slovar' i grammatika* (Alma-Ata 1957), s. 53.

³⁸ Genetik bağlantı içerisinde Moğolca *qapçı* "sıkıştırmak, bastırmak" ile Türkçe *kap-füllerini* ilişkilendirme girişimleri için bkz. Doerfer, TME III, s. 373-374, No. 1372

³⁹ E. V. Sevortyan, *Affiksiy imennogo slovoobrazovaniya v azerbajdzanskom yazıke. Opyt sravnitel'noḡo issledovaniya* (Moskva 1966), ss. 232-234.

bir karara varmak için T'o-pa hanedanlığının dili hakkındaki bildiklerimiz henüz çok yetersizdir.

Türkçedeki ödünçlemeler haricinde -özellikle de yakın bir anlamının bile bulunmamasından dolayı- Moğolca *boyta* ~ *bokta* kelimesinin, Türkçe *boy-* "bağlamak, sarmak, paketlemek" fiilinden geldiğini kabul etme konusundaki Doerfer'in tereddüdünü destekledim. Sonuç olarak, *bokta* kelimesi için Boodberg'in "Çince köken önerisi" muhtemel öneri olarak dikkate alınmalıdır.

Kaynak: Rockhill, s. 73, not: 2; Beazley, s. 196, 312; EWb 78; TME I, s. 210-212, No. 89; P. Pelliot, "Les mots à H initiale, aujourd'hui amuie, dans le mongol des XIII et XIV siècles," (*JA* 1925, I, s. 193-263), s. 222.

CAPTARGAC (Wyngaert 177, III 2) *Sin autem recon-dat in captargac suo, hoc est bursa quadrata, quam portant ad recondendum omnia talia. "Ama öte yandan, bütün bu şeyleri koymak için taşıdığı kare bir çantanın içerisinde (yiycekleri) saklayabilir."*

Beazley tarafından *s* sesi temel alınarak *saptargat* şeklinde öne sürülen kelime, Rubruck'un el yazmalarının her ikisinde de *saptargac* varyantıdır. Rockhill haklı olarak bu yazımı reddeder ve doğru yazım olarak *captargac*'ı kabul eder. Ek olarak Moğolca *kaptaya* "torba, kese" ile karşılaştırır. Kelimenin Moğolcada var olduğu kesinlikle doğrudur. Klasik Moğolcada *qaptaya(n)* ~ *qabtar̄ya(n)* "kese, çanta"; Ordos'ta *gab't'arga* (basitleştirilmiş) "piponun koyulduğu kemerin sol tarafına asılan kese"; Halhaca *xavtga* "cüzdan" şekilleri görülür ancak ilk olarak Orta Moğolcada, İbn-i Mühenna Lügâti'nde görülen *qattar̄yan* "çanta, kese"³⁶ biçimiyle ortaya çıkar. Räsänen ve Doerfer, Teleütçe *kaptira*; Altayca *kaptırya* "mühimmatın koyulduğu kap"; Çağatayca *kapturyay* "büyük geniş bir çuval"; Sarı Uygurca *kaptırka* "çanta, çuval, genç bir kadının kemerine bağlı kumaş"³⁷ kelimelerinin kökeni için Moğolca'yı düşünürler. Kelimelerin kısıtlı dağılımı ve bu Türk dilleri üzerindeki bilinen Moğol etkisi göz önünde bulundurulduğunda olası durum bu olabilir. Buna rağmen birleşim unsurları tamamen Türkçe olduğu için bu kelimeyi Moğolca kökenli kabul etmek zordur. Kuşkusuz bu kelime, Türkçede her yerde bulunan ancak Moğolcada bulunmayan³⁸ *kap-* "tutmak, ele geçirmek" fiiline Türkçe ettirgen çatı eki *-tir* ekinin eklenmesiyle meydana gelmiştir. Bu ettirgen fiil *DLT*'de *kaptur-* (DTS 421), Kırgızca, Kazakça, Başkurtça, Tatarca, Altayca, Teleütçe, Türkçede (Wb II 427) *kaptur-* "tutmayı sağlamak veya tutmaya neden olmak" biçimlerinde bulunur ancak Moğolcada kelimenin varlığı tespit edilememiştir. Fiilden isim türeten ek *-ya/* ... Türkçede herkes tarafından bilinmektedir³⁹ ancak ne bu ek ne de ettirgenlik eki *-tir/* ... Moğolcada görülmez. Her ne kadar anlamsal açıdan gerektirmiyor gibi görünse de, Rubruck'un *captargac* şeklinde verdiği kelime, bir Türkçe küçültme eki³⁴⁰ olan sözcük sonundaki *-k* sesi ile birlikte **kaptar̄yak* olarak

⁴⁰ Sevortyan, atıf için bkz. s. 166-168.

⁴¹ Sevortyan, atıf için bkz. s. 166-168.

okunmalıdır. Kelimenin tamamen Türkçe olan birleşimi göz önüne alındığında *kaptaryak*'ı "bütünüyle Türkçe olan, Türk dillerinde var olmayan ancak birçok Moğol dilinde hâlen yaşayan bir ödünçleme" olarak açıklamalıyım.

Kaynak: Rockhill, s. 166, not: 1; Beazley, s. 192; EWb 234: TME I, s. 384-385, No. 262.

CARACOSMOS: bkz. **COSMOS**

CHAN (Wyngaert 205: XVII 1) *Qui vocabatur Coirchan. Coir est proprium nomen, chan nomen dignitatis, quod idem est quod divinator. "Birisi Coirchan olarak adlandırılır. Coir kelimesi bir özel isimdir. Chan kelimesi ise ise "falıcı, kâhin" sözcüğüyle aynı anlama gelen bir görevin adıdır."*

Rubruck, *Kürxan*⁴¹ ile ilgili olan bu bölümde büyük bir karmaşaya neden olmuştur. Aslında fonetik ve etimolojik açıdan birbirlerinden farklı olan iki kelime tek bir yazıma daralmıştır: (2) *xan* "han, kral"⁴²; (2) *kam*, Türkçe "şaman" kelimesi. Söz sonundaki *-m* ve *-n* değişimleri Rubruck'un ve dönemin diğer metinlerinde sık sık görülür. Aslında *chan* yerine (= *xan*)⁴³ *cam*, *cham* gibi yazımlara da rastlanılır. Rockhill metindeki bu hataların farkındadır fakat Beazley bu hataları sessiz bir şekilde görmezden gelmiştir. Bu karmaşadaki durum, dinî bakış açısı yönünden gerçekten önemli nokta olabilir ancak şu vurgulanmalıdır ki, Rubruck'un kastettiği *chan* "kâhin" ile *kam* kelimesi daima ayrı kelimelerdir. İlk kez 8. ve 9. yüzyıla⁴⁴ tarihlendirilebilen Mani dininin metinlerinde bu sözcüğün varlığı doğrulanmıştır. *DLT, Kutadgu Bilig*, Orta Türkçe kaynakları ve artık Şamanist olmayan hemen hemen bütün modern Türk dillerinde hâlen yaşayan bu kelimenin, "falıcı, kâhin" anlamında kullanıldığı farz edilmektedir. Türkçe *kam* kelimesi ile bizim de kullandığımız Avrupalı biçimlerin kaynağı olan Tunguzca *şaman* kelimesi arasında düzenli bir ses uyuşması vasıtasıyla, özellikle Németh başta olmak üzere, şüpheli ilişkilendirmeler de yapanlar olmuştur.⁴⁵

Kaynak: Rockhill, s. 239, not: 2; EWb 228; TME III, s. 402-406, No. 1409; Jean-Paul Roux, "Le nom du chaman dans les textes turco-mongols," (*Anthropos* S. 53, 1958, s. 133-142).

COSMOS (Wyngaert 177; IV 1) *Ipsum cosmos, hoc est lac iumentinum. "Cosmos, kısrığın sütü."*

⁴² *On xan*, bkz: TME III, s. 141-179, No. 1161.

⁴³ Sinor, Carpini, s. 550.

⁴⁴ Bkz.: DTS 413; A. Caferoglu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968, s. 163; A. von Gabain, *Altürkische Grammatik*, Leipzig 1950, s. 269, 326.

⁴⁵ Bkz: J. Németh, "Ober den Ursprung des Wortes šaman," (Keleti Szemle S. 14, 1913-14, s. 240-249); P. Pelliot, "Sur quelques mots d'Asie centrale attestés dans les textes chinois," (*JA* 1913, I, ss. 451-469), s. 466-469; B. Laufer, "Origin of the word shaman," (*American Anthropologist* V. 19, 1917, s. 361-371); M. D. Mironov-S. M. Shirokogoroff, "gramana-Shaman. Etymology of the word 'shaman,'" (*Journal of the North China Branch of the Royal Asiatic Society* S. 55, 1924, s. 105-130).

CARACOSMOS (Wyngaert 178, IV 4) *Faciunt etiam caracosmos, hoc est nigrum cosmos. "Onlar caracosmos da yaparlar, bu siyah cosmos'tur."*

Bu Türkçede *kumis* "kısarak sütü, kumyss" denilen, göçebelerin meşhur alkollü içeceği. Burada sözü edilen *caracosmos*, devasa kısarakların sütünden yapılan ve tabii ki daha çok *kara kumis* olarak adlandırılmıştır.⁴⁶ Rubruck'un bu çok hoşlandığı içkiye yaptığı göndermeler, her zaman alışılmışın dışında olan *cosmos* kelimesiyle ifade edilir. Pelliot üstü kapalı bir şekilde **comos*⁴⁷ yazımını doğrular ancak özellikle Türkçe biçiminde hiçbir şekilde bulunmayan iki *o* sesi dikkate alındığında ben bu şekilde değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini merak ediyorum. *cosmos*'un *kumis* olarak yanlış çevrilmesinin yanında, metnin içerisine yerleştirildiğinde hayali bir telaffuzla iki hecenin benzerliğinden ortaya çıkan yarım kafiyeli bir yazım da olmuştur. Dolayısıyla önceki yazım daha doğru olabilir. Yani *kumis* kelimesinin tasarlandığı kabul edilebilir olsa da bu şekilde kasıtlı olarak tahrif edildiğini düşünüyorum.

Kaynak: Rockhill, s. 66-67; EWb 264; P. Pelliot, "A propos des Comans," (*JA* 1920, I, s. 169-171); Pelliot, *Notes* I, s. 240; TME III, s. 512-517, No. 1529.

CULAM (Wyngaert 222, XXII 3) *In illa solitudine vidi multos asinos, quos vocant culam, qui magis assimulantur mulis. "Bu el vahşi doğa içersinde, daha çok katıra benzeyen ve culam denilen birçok eşek gördüm."*

Bu, imlâ değişimi sonuncunda *-m* sesinin *-n* sesinin yerine kullanıldığı Türkçe *kulan* "vahşi at, vahşi eşek"⁴⁸ kelimesidir. Beazley'de yorum yapmaksızın verilen *colan* kelimesi bulunmaktadır ancak kelimenin orijinali olarak Wyngaert baskısındaki *colan* varyantı kabul edilir. Rockhill kelimeyi Moğolca *kulan* ile karşılaştırır fakat Moğol dilleri bu terimi uzun zaman önce Türkçeden ödünç aldıklarını kabul etmektedir.⁴⁹

Kaynak: Rockhill, s. 69, not 4; s. 134, not 2; Beazley, s. 225; EWb 298; TME III, s. 556-557, No. 1574.

GRUT (Wyngaert 179, IV 6) *Tempore hyemali quando defficit eis lac ponunt illud acrum coagulatum quod ipsi vocant grut in utre, et superinfundunt aquam calidam et concutiunt fortiter donec illud resolvatur in aqua, que ex illo efficitur tota acetosa, et illam aquam bibunt loco lactis. "Kış aylarında, süt kıtlığı olduğunda grut dedikleri bu ekşimiş çökeleği derinin içerisine koyarlar,*

⁴⁶ Pelliot, *Notes* II, s. 744; ayrıca bkz: Pentti Aalto, "Le 'lait noir' chez Pline l'Ancien," in: *Reşid Rahmeti Arat İçin* (Ankara 1966, s. 1-4).

⁴⁷ Pelliot, *Notes* I, s. 240; II, s. 744.

⁴⁸ A. M. Ščerbak, "Nazvaniya domašnikh i dikikh životnykh v tyurkskikhazykakh," in: E. I. Ubryatova, editor, *Istoričeskoe razvitie leksiki tyurkskikhazykov* (Moskva 1961, s. 82-172), s. 95.

⁴⁹ N. Poppe, "The Turkic Loan Words in Middle Mongolian," (*CAJ* V. 1, 1955, s. 36-42), s. 41.

yukarisından sıcak su dökerler. Su içerisinde eriyene kadar kuvvetli bir şekilde döverler. Sonuç olarak tamamen ekşir ve bu suyu süt yerine içerler.”

Bu Türkçe *kurut* “peynir” kelimesidir. Türk dillerinin genelinde olduğu gibi bir fiilden isim oluşumu şeklinden, yani *kuru-* “kurumak”tan gelir. Moğolca bu kelimeyi *qurud* “bir tür peynir” şeklinde ödünçlemiştir. Moğol dillerinde *kuru-* fiilinin var olmaması bunu kanıtlayan bir unsurdur.⁵⁰ *kuru* kelimesine eklenen *-t* çoğul ekiyle oluşan Moğolca kelimenin Laufer’in etimolojisi olduğunu hatırlamak rahatsızlık vericidir. Bu etimoloji ne yazık ki, Moğolcadan ödünçlenen Mançuca *kuru* kelimesine dayandırılarak oluşturulan bir etimolojidir.⁵¹ Kelime birçok Asya dilinde kullanılmaktadır. Hatta Profesör Sinor’un oldukça dikkatli bir şekilde bana önerdiği, henüz tatmin edici bir etimolojisi olmayan İngilizce *curd* kelimesi Türkçe bir kaynağın izi olmalıdır.⁵² İç sesteki ünlü düşmesinin ikinci ünlüye etkilerini tahmin etsek de, Rubruck’un örneğindeki vurgusuz ilk ünlüdeki iç ses düşmesi, Tatarca *kört*⁵³ veya Türkçe konuşan Xotonlardaki *qurt*⁵⁴ örneklerinde olduğu gibi bütünüyle kafa karıştırıcı değildir. Buna rağmen el yazmalarındaki *grice*, *gruit*, *griut* (açık bir biçimde Beazley’in *gri-vt*’i esas alınarak) türevlerinin yazımları istisnai olsa bile kelimelerin ilk ünsüz kümelerine uygulanır.

Kaynak: Rockhill, s. 68, not 2; Beazley 311; EWb 304; TME III, s. 458-460, No. 1472.

IAM (Wyngaert 200, XV 1) *lam vocant ilium qui habet officium recipiendi nuncios.* “**Iam**, görevi elçileri kabul etmek olan kişi şeklinde adlandırılır.” Rubruck çoğu zaman Moğol İmparatorluğu’nun etkin, verimli ve düzenli çalışan posta nakil servisini imâ eder. Bu bölümde posta istasyonunu, istasyon şefi şeklinde tanımlayarak kısmen bir hata yapar (*yamçı*). Buradaki oluşum kesinlikle **giam*⁵⁵ gibi bir kelimeyi barındıran T’o-pa Wei hanedanlığının dili kadar eskidir. Kelime ve posta nakil servisinin her ikisi de diğer araştırmacılar tarafından yeterince ele alınmıştır. Bu nedenle, biz sadece Moğolca biçim olan *jam*’a karşılık Rubruck’un vermiş olduğu *iam* kelimesinin, Türkçe *yam* sözcüğü olduğuna dikkat çekiyoruz.

⁵⁰ Clauson, "The Turkish Elements in 14th Century Mongolian," s. 309.

⁵¹ B. Laufer, *Sino-Iranica* (Chicago 1919), s. 235.

⁵² *Oxford-English Dictionary*, II (Oxford 1933) içerisinde, s. 1261, Bahsedilen *curd* kelimesi, ilk defa Orta İngilizcede 14. yüzyılda *crud* olarak, sonrasında ise 15. yüzyılda *curd* şeklinde görülmüştür. Şu söylenmelidir ki, kelimenin ilk ortaya çıkışı ve yayılımı bilinmemektedir.

⁵³ *Tatarsko-russkij slovar'* (Moskva 1966), s. 283.

⁵⁴ B. Vladimirtsov-A. Samojlevič, "Turetskij narodets khotony," (*Zapiski vostočnago otdeleniya Imperatorskago, russkago arkheologičeskago obščestva* S. 23, 1915, s. 265-290), s. 274.

⁵⁵ Louis Ligeti, "Le tabghatch, un dialecte de la langue sien-pi," in: L. Ligeti, editor, *Mongolian Studies* (Bu-dapest 1970, s. 265-308), s. 294-296; yapılan atıflar için ayrıca bkz. Bazin, "Recherches sur les parlers T'o-pa," s. 303.

Kaynak: Rockhill, s. 101; EWb 183; Pelliot, *Notes* II, s. 748; P. Pelliot, "Sur yam ou Jam, relais postal," (*T'oung Pao* S. 27, 1930, s. 192-195); W. Kotwicz, "Contributions aux études altaïques. A. les termes concernant le service des relais postaux," (*Rocznik Orientalistyczny* S. 16, 1950, s. 327-355).

IASCOT (Wyngaert 237; XXVI 9) *iascot, est pecia argenti ponderans decem marchas*. "Bir *iascot* on birim ağırlığındaki gümüş parçasıdır."

Pelliot, Rubruck'un *iascot* kelimesi için bir makale yazmıştır. Bu sebeple burada sadece ana noktaları hatırlamamız yeterlidir. *c* ve *t* harfleri *iascot* = **iascōc* = **yastok* şeklinde sık sık karıştığından bir kez daha doğru okunuşu gizler. *iascot*, Türkçe *yastuk* "yastık" kelimesinin mükemmel bir yorumudur. Anlamsal açıdan bakıldığında, Rubruck'un "gümüş parçası" veya "gümüş külçe" (Türk dillerinde varlığını sürdürmeyen anlamıyla) tanımları ile "yastık" kelimesinin çok az ilişkisi var gibi görünmektedir. Ancak Pelliot'un belirttiği gibi "gümüş külçe" anlamı, muhtemelen Farsça *balış* "yastık; gümüş külçe" kelimesinin taklit edilmesinin sonucudur. Görünüşe göre, yastığın belirli bir çeşidinin şekli ile külçenin şekli arasında bazı benzerlikler bulunmaktaydı. Ne var ki bu problemin hâlâ çözüme kavuşturulması gerekmektedir.

Kaynak: Rockhill, s. 156, not 2; EWb 191; P. Pelliot, "Le prétendu mot "iascot" chez Guillaume de Rubrouck," (*T'oung Pao* S. 27, 1930, s. 190-192).

NASIC (Wyngaert 259, XXIX 21) *Coram nobis fecit poni unum nasic, hoc est pannum latum sicut cooperatorium lecti et longum valde*. "O önümüze bir *nasic* koydu. Bu bir yatak örtüsü kadar geniş ve çok uzun olan bir dokuma parçasıdır."

Bu kelime kendi başına mütalaa edildiğinde, sahip olduğu anlamla ne Türkçe ne de Moğolcadır. Ancak bu kelime, belirli dillere giren ve böylece tanımında bazı ilginç problemler yaratan uluslararası bir terimdir. Rubruck'un *nasic* kelimesini önce sondaki *c* sesiyle yazması, kelimenin birden fazla anlama gelmesine neden olur. Bu şu şekillerde gösterilebilir: (1) **nasik*, Bu dillerde karşılığı bulunmadığı için bir çırpıda atılmış olması mümkün; (2) **nasic̣* hatta *našič*, Codex Cumanicus'ta *nasic̣* (~*našič*) "bir tür altın sırmalı ipek kumaş" ve Latince parlak *nasicius*⁵⁶ ile birlikte tek bir kanıtı var; (3) **nasit* (~*našit*). Sonuncu olasılık için Moğolların Gizli Tarihi'nde, çoğul *načidut*⁵⁷ kelimesinin yanı sıra *načit* "altın sırmalı ipek kumaş" kelimesi de bulunmaktadır. Pelliot *načidut*'un Farsça *nāsīf*⁵⁸ 'ten gelen bir çift çoğul oluşum olduğuna zaten dikkat çekmiştir. Söz sonundaki *č* sesi, Moğolcada *š* sesine gelişmektedir. *-t* çoğul eki eklendiğinde ise sondaki *-s* sesi düşmektedir. Bu

⁵⁶ K. Grønbech, *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus* (Kopenhagen 1942), s. 168; atif için bkz. *sub naq*, s. 167, for references to European and Semitic forms.

⁵⁷ Erich Haenisch, *Wörterbuch zu Manghol un niuca tobca'an (Yüan-ch'ao pi-shi)*. *Geheime Geschichte der Mongolen* (Leipzig 1939), s. 112.

⁵⁸ P. Pelliot, "Une ville musulmane dans la Chine du Nord sous les Mongols," (*JA* 1927, II, ss. 261-279), s. 269-271, not 1.

yüzden Moğolca biçim **nasit* (~**našit*), Farsça *nāsīf* kelimesinin mükemmel bir düzenli çoğul biçimi olmalıdır.⁵⁹ Problem açıktır: Aslında elimizde Moğolca **nasit* yerine, Moğolların Gizli Tarihi'nde bulunan *načit* biçimi vardır. Bu biçimi Rubruck'un *nasic* kelimesi ile bağdaştırmak zordur.⁶⁰

Bir kez daha ikinci olasılığa dönelim, yani Codex Cumanicus'ta bulunan *nasič* kelimesine. Bu biçim de Farsçadan yapılmış bir ödünçlemedir. Bu biçimi kabul etmedeki tereddüt, -c olan sondaki sesin, -s olarak okunduğu Moğolca ve Türkçe üzerine yazılmış olan ortaçağ Latin kaynaklarında tek bir örnek bulmuş olmamdan kaynaklanmaktadır. Bu zorluğun tek çıkış yolu Codex'te verilen Latince parlak *nascius* kelimesini incelemektir. Rubruck'un *nasic* dediği kelime açık bir şekilde yanlış bir kelime ayrımı yapıldığı gösterir. Gerçekte **nasci* olması gereken *nasic* kelimesine, Latince eril nominatif -us ekinin eklenmesi suretiyle **nascius* kelimesi olarak görünmesi buradaki asıl husus değil midir? **nasci* gibi bir biçim Kumanca *nasič* (našič) sözcüğü için de oldukça uygun olan *nasič* (~**nasič*) şeklinde okunabilir.

Bir karmaşayı daha gündeme getirmek istiyorum. Marco Polo da *nasci* yazımıyla bu pahalı kumaştan bahsetmiştir. Pelliot'un yazdığı ve ölümünden sonra yayımlanan notlarında bu kelime maalesef hiç görülmemiştir.⁶¹ Açık bir şekilde *našič* olarak okunan Marco Polo'nun *nasci* kelimesi, eğer gerçekten Moğolca bir kelime olarak yorumlanırsa, Rubruck'un *nasic* kelimesini Moğolcadan ziyade Türkçe olarak düşünmenin artık hiçbir gerekçesi yoktur. Bu ikilemden herhangi bir çıkış yolu bulamıyorum.

Kaynak: Rockhill, s. 185, not 1, EWb 351.

ORDA (Wyngaert 213; XIX 4) *Unde dicitur curia orda lingua eorum, quod sonat medium, quia semper est in medio hominum suorum. "Orta anlamına gelen orda kelimesini onlar saray kelimesi için kullanmışlardır çünkü saray daima onun insanların merkezinde olmuştur."*

Rubruck yazmış olduğu seyahâtnâmenin başından sonuna, bu kelime için Latince *curia* kelimesini kullanır ve bu noktada kelimeyi *orda* olarak tanımlar. Türkçedeki *orda* kelimesi ve onun varyantları olan *ordo* ~ *ordu* kelimeleri, Moğolcaya başlangıçta *orda* ~ *ordo* olarak geçmiştir. Bu yüzden Rubruck'un metnindeki *orda* kelimesi Türkçe ya da Moğolca olabilir. Terimin anlamsal görünümünü doğru olarak tanımlamak zordur ancak aslında bu kelimeyle değişken olsun ya da olmasın hükümdarın ikâmet merkezi kastedilir. Bu bölümde Rubruck

⁵⁹ Ligeti, "Mots de civilisation de Haute Asie en transcription chinoise," s. 183, not: 44.

⁶⁰ Bu kelimenin Çince *nashishi* şeklindeki yazımı için bkz.: Paul Ratchnevsky, "Ober den mongolischen Kult am Hofe der Grosskhane in China,": editor L. Ligeti, *Mongolian Studies* (Budapest 1970, ss. 417-443), s. 436.

⁶¹ Belki şurada bulunabilir: Louis Hambis, *Marco Polo, La Description du Monde* (Paris 1955), s. 27; not: 358.

kendisini, çoğunlukla benimsemiş olduğu *orda* = *orta* “orta” kelimesinin yanlış etimolojisinin kurbanı etmektedir. *orta* kelimesi daima ötümsüz *-t-* sesi ile tanıklanmış olmasına karşın, *orda* kelimesi ise her zaman ötümlü *-d-* sesi ile birlikte tanıklanmıştır. Dahası, belki de Doerfer’in düşündüğü gibi *DLT*’de görülen biçimlerin her ikisi de (DTS 371, 374) *otra* kelimesinin bir metatezi olan *orta*’dır. Böyle bir durumda, *otra* ~ *orta* kelimesi tanıklanmamış olan başka bir *ot-* fiili + Türkçe yön gösterme eki *-(V)ru* ‘dan meydana gelecekti.’⁵

Kaynak: Rockhill, s. 57, not 1; EWb 364; Sinor, Carpini, s. 546; TME II, ss. 32-39, No. 452.

SOGUR (Wyngaert 180, V 1) *Sunt etiam ibi multes nlarmotes, quas ibi vocant sogur. “Orada sogur denilen birçok dağ sıçanı da vardır.”*

Rubruck’un *sogur* kelimesi, Türkçe “dağ sıçanı” kelimesinin oldukça iyi bir çevirisidir. *DLT*’de *soyur* (DTS 507), Uygurcada ve Özbekçede *suyur*, Kazakçada ve Tatarcada *suwur*, Başkurtçada *hıwir*, Kırgızcada *suur*, Çuvaşçada *sävär* biçimleri, kelimenin bu diller arasındaki görünüşleridir.⁶³ Kelime, *suyur-sausar* “sansar” birleşimiyle Leiden Glossary’de de görülür. Türkçe olan *saysar* “sansar” kelimesi ikincil bir unsurdur.⁶⁴ Beazley’in *sogur* ~ *soghur* ~ *sur* şeklinde kelimenin varyantlarını listelemekle yetinmesine karşın, Rockhill Rubruck’un seyahâtnâmesindeki biçim ile Türkçe *soyur* ~ *sour* kelimesini karşılaştırmıştır.

Kaynak: Rockhill, s. 69, not 2; Beazley, s. 311; EWb 393, 416.

SU (Wyngaert 269; XXIX 45) *Tamen erant populi qui dicuntur Su-Moal, hoc est Moal aquarum, su enim idem est quod aqua. “Su-Moğolları adı verilen bir halk var olduğundan, buradaki Su Moğollarıdır. su kelimesi de içecek anlamında olan ‘su’ sözcüğüyle aynıdır.”*

Şu yeterince açıktır ki, bu Türkçe *su* (<*sub) “su” kelimesidir. Moğolca olan “su” kelimesi için kullanılan *usun* kelimesi değildir. Biz bu adlandırmayı Moğolca *yeke*⁶⁵ “büyük, muhteşem” kelimesini de içerisine alan ve “Su Moğolları”nın yanbaşındaki *Yeka-Moal* veya “Büyük Moğollar”ın anlatıldığı Plano Carpini’nin eserinde de buluruz.⁶⁶ Türkçe bir kelime olan *su* ile Moğolca bir kelime olan *yeke* arasındaki ilişkinin aynı etnonimle ilgili olması bana garip geldi ancak bununla ilgili herhangi bir açıklama yapamıyorum.⁶⁷

⁶² *orta* için bkz: TME II, ss. 141-142, No. 587.

⁶³ Sçerbak, "Nazvaniya domašnikh i dikikh životnykh v tyurkskikh yazykakh," s. 148.

⁶⁴ M. Th. Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar* (Leiden 1894), s. 82.

⁶⁵ "Yeke Mongol, "için bkz: F. W. Cleaves, "The Sino- Mongolian Inscription of 1362 in Memory of Prince Hindu," (HJAS S. 12, 1949, ss. 1-133), ss. 94-95; F. W. Cleaves-A. Mostaert, "Trois documents mongols des Archives Secretes Vaticanas," (HJAS S. 15, 1952, ss. 419- 506), ss. 486-491.

⁶⁶ Wyngaert, s. 5; S. 2.

⁶⁷ Rockhill dizininin bu yana problemi algılamamıştır, s. 301. *Su* kelimesini “Moğolcada su” şeklinde listelemiştir.

Kaynak: Rockhill, s. 196; s. 197, not 1; EWb 431; *Sinor, Carpini*, s. 546; TME III, ss. 281-282, No. 1278.

TAM (Wyngaert 267; XXIX 41) *Et invenimus eum cum paucis famulis sorbentem liquidam tam, hoc est cibum de pasta, pro confortatione capitis. "Onu ailesinin birkaç üyesiyle birlikte, başı rahatlatmak için içilen ve hamurdan yapılan bir içecek olan tam'ı içerken bulduk."*

Rubruck'un seyahâtnâmesindeki bu kelime, daha önceden araştırmacılar tarafından tanıklanmamıştı. Başlangıçta ben de söz sonu *-m* sesinin *-n* sesine ek olarak damaksıl bir nazal *ŋ* yerine geçtiğini fark edince şaşkına döndüm. Bu durum kelimenin Moğolca *taŋ* "çorba; kaynatma; ateş için verilen sıvı ilaç"⁶⁸ şeklinde doğru olarak tanımlanabilmesi için bir ipucudur. Bu kelime Halhacada *tan(g)* "çorba veya şifalı otların kaynamasıyla hazırlanan öz"⁶⁹ ve Kuzeybatı Şıncan'da Çuguçak'ta konuşulan Oyratça'nın Ölot diyalektinde *taŋ* "sıvı ilaç, otların kaynamasıyla hazırlanan öz"⁷⁰ biçiminde hâlen yaşamaktadır. Bu kelime, Türk dillerinden Tuvaca içerisindeki birçok Moğolca ödünçleme arasında da bulunur: *taŋ* "toz" (Tibet tıbbında).⁷¹ Bu kelimenin, Tibetçe *t'aŋ* "öksir/ ilaç" tan alıntı bir Moğolca kelime olduğu Ramstedt tarafından zaten belirtilmiştir.⁷²

TERRACIN (Wyngaert 249, XXVIII 15) *terracinam, hoc est cervisiam de risto. "Terracin, pirinç şarabıdır."*

Bu kelimeyle nasıl başa çıkılacağı konusunda kararsızım. Biz Rockhill ile birlikte Rubruck'un seyahâtnâmesindeki *terracin* kelimesinin (*terracina* değil, Rockhill ve diğerleri kelimeyi yanlış ayırmıştır) Moğolcadaki *darasun* "pirinç şarabı" kelimesi olduğunu kabul etsek bile, iki imkânsız biçim arasında herhangi bir fonetik eşitlik kurmak için oldukça bozuk bir yazımın olduğu gerçeği aynen devam eder. Aynı zamanda bir olasılık gösterir ki, el yazmalarındaki Moğolca *darasun* ile içecek elde edilebilen Farsça *darçin* "tarçın" arasında birtakım etkileşimler mevcuttur.⁷³ Kuşkusuz, bunun için bir kanıt yoktur. Bu yüzden Rubruck'un kastettiği Moğolca *darasun* kelimesini kabul etmeye meyilliyim.

Kaynak: Rockhill, s. 166, not 1; TME I, ss. 326-327, No. 197.

TUIN (Wyngaert 238; XXVI 14) *tuinorum, hoc est ydolatrarum. "Tuinler, puta tapanlardır."*

⁶⁸ Lessing, *Mongolian-English Dictionary*, s. 776.

⁶⁹ A. Luvsandende, *Mongol oros tol'. Mongol'sko-russkij slovar'* (Moskva 1957), s. 389.

⁷⁰ G. J. Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch* (Helsinki 1935), s. 378.

⁷¹ E. R. Tenișev, editor, *Tuvinsko-russkij slovar'* (Moskva 1968), s. 406.

⁷² John R. Krueger, "Die tibetischen Lehnworte im Kalmuckischen,": editör: Denis Sinor, *Studies in South, East and Central Asia. Memorial Volume to Professor Raghu Vira* (New Delhi 1968, pp. 53-60), s. 57.

⁷³ Alıntı için bkz., Laufer, *Sino-Iranica*, ss. 541-543.

Burada sözü edilen puta tapanların *toyin* şeklinde adlandırılan Budist rahipler olduğu göz önünde bulundurulduğunda Rubruck'un bu kelime için verdiği tanım gerçeklikten yoksundur. İyi bilindiği üzere, kelime köken olarak Çincedir. Ancak başlangıçta Uygurlar bu kelimeyi Çinlilerden *toyin* şeklinde almışlardır, buna dayanarak Moğollar da Uygurlardan *toyin* biçiminde almışlardır.

Kaynak: Rockhill, s. 159, not 1; EWb 484; TME II, ss. 648-651, No. 993.

TUMEN (Wnygaert 271; XXIX 49) *Tumen est numerus continens decem milia. "Bir tümén, on bin anlamına gelen bir sayıdır."*

Plano Carpini ve Pordenone gibi Rubruck'un da birçok kez bahsettiği bu iyi bilinen kelime üzerine küçük bir yorum şarttır. Bu kelime şüphesiz Türkçe-Moğolca *tümen* "10.000" kelimesidir.

Kaynak: Rockhill, s. 201; Sinor, Carpini, s. 548; Pelliot, *Notes* II, ss. 858-859, No. 364; EWb 504; TME II, ss. 632-642, No. 983.

Tümen ile birlikte çalışmamız tamamlanıp tanımlamalarımızın bir özeti yapılabilir. Aşağıdaki kelimeler yalnızca Türkçedir: *ayran*, **kam*, *karakumis*, *kumis*, *soyur*, *su*, *yam*, *yastuk*. Bu listeye bir de *kulan* ve *kurut* kelimelerini de ekleyebilirsiniz ancak bu kelimeler Moğollar tarafından daha önce ödünç alınmıştır. Bu nedenle Rubruck bu kelimeleri Türkçe olarak kayda geçirme gereği duymamıştır. Türkçe olan ancak Moğolcada da sınırlı olarak kullanılan *kaptaryak* ve Farsça olan ancak Kumanca ve Moğolcada da bire bir aynı biçimleri olan *nasič* (~ *našič*) kelimelerinin kararsız niteliklerinin de dikkate alınması gerekir. *bokta*, *darasun* ve belki de *tañ* kelimesinin de eklendiği yalnızca Moğolca olan kelimelerin Tibetçe kökenli olduğu da akılda tutulmalıdır. Dört kelime ise hem Moğolca hem de Türkçedir: *bal*, *orda*, *toyin*, *tümen*.

Aslında bir yönden de Rubruck'un tespit ettiği kelimelerin üçü aynı zamanda Türkçe konuşanlar tarafından da kaydedilmiş olabilir. Bu durumda, Rubruck'un seyahâtnâmesindeki söz varlığı, özünde Moğolca değil de Türkçedir ve Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu esnasında devletlerarası dil Türkçe olduğu için Pelliot'un açıklaması akla gelir.⁷⁴ Bu kadar önemli bir sonucun böyle zayıf kanıtlara dayandırılması gerektiği konusunda kesinlikle emin değilim. Rubruck'tan önce Plano Carpini'nin seyahâtnâmesinin söz varlığının sadece 2 kesin Türkçe ve 4 Türkçe-Moğolca kelimeye karşılık, 9 Moğolca kelime içerdiğini hatırlatmak iyi olur.⁷⁵ Şüphesiz, Carpini Pelliot'un yalnızca bir karşıt görüşüne dayanarak bu sonuca ulaşabilmiştir. Bu sorun araştırmacıların ilgisini hak ediyor ve ayrıca araştırmacılar, eski gezginler kendilerine ne söylüyorlarsa bunlardan kesinlikle faydalanmalılar.

⁷⁴ Pelliot, "Le pretendu mot "iascot" chez Guillaume de Rubruck," s. 191.

⁷⁵ Sinor, Carpini, s. 551; Ben *orda* Türkçe-Moğolca kelimeler arasında saymama karşın, Profesör Sinor burada "saf Türkçe" saymıştır.

Larry V. CLARK

Sonuç olarak ben burada kelimeleri dikkatle gözden geçirdiğimi düşünüyorum. Ya da bu kelimeler aynı başlık altında başka çalışmalarda incelenmişlerdir. Ancak bu dil bilimsel bakış açısı yüzünden bu çalışmalar sınırlı bir değere sahiptirler. Bu kelimelerin gerçek değeri, Rubrucklu William'ın onlara yüklediği anlamlarıyla onun kıymetli belgelerindedir.